

Református kollégiumok és partikuláik

Tudományos konferencia,
Debrecen, 2024. október 3.

Tanulmányok Szabadi István
60. születésnapjára

Szerkesztette:

Győri L. János, Oláh Róbert

Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei
Debrecen, 2024

Megjelent a Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei,
a Református Művelődés- és Iskolatörténeti Kutatóintézet (DRK) és
az NKFIH OTKA K-145896 „A magára hagyottság és a megküzdés jegyében.
Művelődés- és társadalomtörténeti mélyfúrások a protestáns kultúrrégiók
összehasonlító történeti elemzéséhez (16–19. század)”
kutatási projekt támogatásával.

AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ
PROJEKT

Szerkesztette: Győri L. János, Oláh Róbert

Tördelés és borítóterv:
Mikáczó Kamilla

A technikai szerkesztésben közreműködött:
Szatmári Andrea

A térképeket szerkesztette:
Ősz Attila

ISSN 2064-6909
ISBN 978-615-81564-7-9

©Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei
© szerzők

Kiadó:
Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei
Felelős kiadó: Győri L. János

A kötet elektronikus verziója elérhető lesz a Debreceni Református Kollégium
Nagykönyvtárának honlapján.

A borítón látható képek forrása:
Johannes Amos Comenius: *Orbis sensualium pictus*,
Lőcse, Samuel Brewer, 1685.

A kiadvány a debreceni könyvnyomtatás négy és fél évszázados
hagyományait őrző Alföldi Nyomda Zrt.-ben készült a 2024. évben.
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

Ősz Sándor Előd

AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZ REKTÓRIÁINAK ADATTÁRA A FEJEDELEMSÉG-KORBAN¹

Az Erdélyi Református Egyház fejedelemség-kori iskolatörténetét három nagy korszakra oszthatjuk: a református és unitárius felekezetek szétválásától (1570 k.) a gyulafehérvári Collegium Academicum megalapításáig terjedő időszakban több tucat egyházközségi fenntartású, népiskolánál magasabb ismereteket oktató iskola működött – változó színvonalon. Ezek közül kiemelkedett a gyulafehérvári és a marosvásárhelyi iskola. A Collegium Academicum alapítása után és a teljes gyulafehérvári korszakában (1622–1658) megfigyelhető valamiféle központosítás: a fejedelemség első iskolája a többi tanintézet „anyaiskolájaként” is működött. Az 1661–1691-es, I. Apafi Mihály fejedelmi és főpatrónusi működésével egybeeső időszakban már három kollégium, három gimnázium és néhány tucat rektória működött Erdélyben, ezzel egy időben kialakult az intézmények hierarchiája.

A 17. század végi Erdélyben három iskolatípust különböztetünk meg: kollégiumok, rektóriák/gimnáziumok és népiskolák. A három kollégium (Nagyenyed, Kolozsvár, Sárospatak–Gyulafehérvár) jelentette az erdélyi református oktatás legfelsőbb szintjét: kizárólag az itt tanult diákok állhattak lelkészi ordinációs vizsgára, és ezekben az intézetekben folyt a legszínvonalasabb képzés. A népiskolák többnyire írni-olvasni, számolni tanították, illetve a gyülekezeti integrációhoz szükséges ismeretekkel (imádságok, énekek stb.) vértették fel a gyerekeket.

A rektóriák színvonala mozgott a legszélesebb skálán: volt közöttük beiratkozási anyakönyvet vezető iskola tógátus diákokkal (pl. Marosvásárhely, Szászváros) – ezekből lesznek a 18. században a gimnáziumok. Volt viszont

¹ A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János-ösztöndíja (BO/00083/22/2) támogatta.

olyan iskola is, ahol a latin grammatikában csak a syntaxisig jutnak (pl. Lozsád). Jelen tanulmányban ezen – részben – latin oktatási nyelvű iskolák erdélyi adattárát szeretnénk közzétenni az 1570–1691-es időszakra vonatkozóan.

Terminológiai nehézségek

A három említett iskolatípusra és tanerőire a 17. század legelején már megvolt a világos latin terminológia: a „collegium” vezetője a „professor”, a „rectoriá”-é vagy „gymnasium”-é a „rector”, a „scholá”-é a „ludimagister” volt. Utóbbit oskolamesternek vagy egyszerűen csak mesternek fordították. A 16–17. századi egyházközségi és egyházmegyei forrásaink többsége viszont rendkívül következetlenül használja ezeket a kifejezéseket, és nem különbözteti meg a népiskolát a rektóriától, az iskolamestert a rektortól. A 17. századi (eredetű) díjlevelekben minden gyülekezetben „proventus rectoris” szerepel, holott a tanítók többsége népiskolát vezetett. Am ugyanezen díjlevelek magyar szövegében mesternek nevezik a latin iskola vezetőjét is. A fejedelmi adománylevelek mindenhol „scholá”-ról beszélnek (ritkábban melléírják, hogy „seu gymnasium”). A vizitációs jegyzőkönyvek szövegei is meglehetősen következetlenül használják a „rector” és a „ludimagister” megnevezéseket. Ezen források tehát kevésbé alkalmasak a rektóriák meghatározására.

A nagyenyedi, kolozsvári és sárospatak–gyulafehérvári kollégiumi beiratkozási anyakönyvek utólagos bejegyzései viszont pontosabban használják a fent említett fogalmakat. A latin iskola vezetőjét „rector”-nak, a népiskoláét „ludimagister”-nek nevezik – inkább több, mint kevesebb következetességgel, bár az ő tolluk is megbicsaklik néha. (Az egyházmegyei forrásokban ez a 18. század utolsó harmadában válik általánossá.) A marosvásárhelyi iskola anyakönyvében viszont tetten érhető az egyházmegyei források kapcsán említett következetlenség. Az Apafi-kor előtti időszakból az ego-dokumentumok, illetve a könyvbejegyzések őriztek meg értékes iskolatörténeti adatokat. Kutatásunk alapkérdése, hogy mikor tekinthető rektóriának a település iskolája. Az alábbi feltételeket fogalmaztuk meg:

1. Ha a kollégiumok beiratkozási anyakönyveiben legalább két diák neve mellé beírták, hogy az illető eklézsiában lett „rector”. (Ha csak egyetlen ilyen jellegű bejegyzést találtunk, mérlegeltünk: ha a későbbiekben kimutatható az iskola rektórijellege, mérvadónak tekintettük ezt a bejegyzést is.) Ezenkívül apró árulkodó jelekre is igyekeztünk alaposan odafigyelni:
2. Ha a rektor díjlevelében szerepel grammatisták vagy syntaxisták, illetve külső (nem az adott gyülekezethez tartozó) diákok bére, kétségtelenül rektóriával van dolgunk.

3. Ha valamely adománylevélben a diákok élelmezéséről vagy szállásáról van szó, kétségtelenül felsőbb iskola működött az adott településen.
4. Ha könyvbejegyzésekben megjelenik, hogy a kötetet az iskolának ajándékozták, akkor iskolai könyvtár-kezdeménnyel van dolgunk.
5. Hasonló következtetést vontunk le, ha (akár szövegszerűen, akár említés szintjén) ismerjük az iskola törvényeit.
6. Ha valaki olyan iskolában tanult vagy tanított, amelynek rektórijellege korábban is bizonyos volt, következő tanulmányi, illetve szolgálati helyeit is rektóriának tekintettük (pl. Rozgonyi János esetében).

Statisztikai adatok

Összesen 41 településről igazolható, hogy református ekléziához tartozó rektória működött ott. Ebből három (Kolozsvár, Brassó és Marosvásárhely) szabad királyi város, 32 mező- vagy bányaváros, hat (Bálványosváralja, Bükös, Gidófalva, Lozsád, Székelykocsárd és Uzon) pedig falu. A mezővárosi státussal tehát az esetek többségében együtt járt a rektória léte is. Csupán sejtjük, de nem sikerült egyértelműen igazolni, hogy Borberekén, Székelykeresztúron, Zabolán, Illyefalván, Tordaszentlászlón, Erdőszentgyörgyön vagy Kibéden működhetett rektória. A rektóriák közül 17-ről már az első iskolatörténeti korszakból, tehát 1622-t megelőzően is vannak adataink, 11 a Collegium Academicum korszakában bukkan fel a forrásokban, 13 pedig csak az Apafi-korban, ami egybeesik a kollégiumi beiratkozási anyakönyvek vezetésének kezdetével.

A rektorok közül 343 személyt ismerünk név szerint. Közülük 34 fő 1622 előtt, 61 fő 1622–1658 között, 248 fő pedig az Apafi-korban működött. További pályájuk részletes vizsgálata túlmutat e tanulmány keretein, ám megállapíthatjuk, hogy nagy részük lelkipásztorként szolgált tovább az Erdélyi Református Egyház valamelyik ekléziájában.

Az Erdélyi Református Egyház rektóriáinak adattára

A leírásokban kitérünk az iskola alapítási adataira, a rektor, illetve a diákok megélhetését célzó adományokra, iskolaépítésekre. Közzöljük az intézmény ismert rektorainak a nevét, illetve tanulmányi helyeiket (amennyiben ismert). Utóbbi azért lényeges, mert elősegíti a partikularendszer erdélyi sajátosságainak vizsgálatát. Némely iskola történetét, illetve rektorainak névsorát koráb-

ban megírták, ezekben az esetekben hivatkozunk az előtünk járókra, esetleg néhány újonnan előkerült adattal kiegészítjük kutatásaikat. A hivatkozott szerzők (elsősorban Herepei János és Tonk sándor) munkásságára építhetünk, de illesse nagy köszönet Tóth Leventét, aki készségesen bocsátotta rendelkezésünkre a még nem közölt iskolatörténeti és prozopográfiai adatait.

Adattárunk nem teljes, csupán kiindulópont, amelyet tovább kell gondolni és bővíteni. Talán nem utópisztikus az az elképzelés, hogy belátható időn belül elkészülhet a Kárpát-medence református rektóriáinak térképes adattára.

ABRUDBÁNYA (GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE)

Az abrudbányai iskolaépület falán ma is látható, 1746-ban elhelyezett emléktábla felirata szerint a rektóriát Apafi Mihály alapította 1672-ben.² Egyetlen fejedelemség-kori rektorát ismerjük: Kazai György 1683-ban subscribált Sárospatak–Gyulafehérváron.³

ALVINC (GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE)

A Maros-parti mezőváros iskolájáról csak az Apafi-korból vannak adataink, de valószínűnek tartjuk, hogy korábban is működött. Ismert rektorai közül Léczfalvi István 1663-ban, Gothárd István 1664-ben, Szilosi[!] János 1665-ben, Királyfalvi István 1675-ben és Laki R. Mátyás 1682-ben subscribált Enyeden.⁴ Héczei János 1672-ben, Tiszabecsi P. Sámuel 1673-ban, Farczádi Péter 1677-ben, Lippai Ambrus 1678-ban pedig a Gyulafehérvárra menekült sárospataki Kollégium diákja volt.⁵

² Az emléktábla szövege: „Ezer hatszaz hetven kettőben ezen hely / Apafi Mihalytol lett Tanulo Műhely / Ezerhetszaz negyven hatban ujittatatt / Meg s egeszen fabol talpra allittatott / Kobob [!] rakattattaM ILLy renDeL Pokara[?] / Hogy tartsak és Legyek az EkkL[esi]a hasznara.”

³ HÖRCSIK Richárd, *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998, 127.

⁴ JAKÓ Zsigmond, JUHÁSZ István, *Nagyenyedí diákok 1662–1848*, Bukarest, Kriterion, 1977, 96–98, 104, 108.

⁵ HÖRCSIK, *i. m.*, 115, 117, 122.

ARANYOSGYÉRES (ENYEDI EGYHÁZMEGYE)

A Torda vármegyei mezőváros rektóriájáról az Apafi-kortól kezdve vannak adataink. Rektorai közül Dévai Márton 1674-ben, Belényesi Grausser Dávid 1687-ben subscribált Nagyenyeden.⁶

BALÁZSFALVA (ENYEDI EGYHÁZMEGYE)

A balázsfalvi uradalom ekléziája a 17. század elejéig unitárius volt, Péchi Simon birtoklása idején valószínűleg a gyülekezet is a szombatosság felé hajlott. A református ekléziáról a 17. század közepétől rendelkezünk adatokkal. Az Apafi-korból négy rektorát ismerjük: Baczoni Balázs 1669-ben, Nyíregyházi Miklós 1680-ban, Kendi Sámuel 1686-ban, Szathmári János pedig 1689-ben subscribált Enyeden.⁷

BÁLVÁNYOSVÁRALJA (SZÉKI EGYHÁZMEGYE)

Bálványosváralja iskolájának két első rektorát a 17. század első harmadából ismerjük. Biczei György 1620 körül vette magára a tógát Nagybányán,⁸ Börvelyi Dániel 1639-ben szolgált az iskolában.⁹ A rektória létét bizonyítja, hogy az egyházközség 1643-as rektori díjlevelében megjelenik az eklézián kívüli diákoktól járó tandíj („ad extremum didactrum”).¹⁰ (A rektória létének emléke, hogy a gyülekezet kántorát a mai napig „Rektor Úr”-nak szólítják.)

BÁNFFYHUNYAD (KOLOZS-KALOTAI EGYHÁZMEGYE)

A bánffyhunyadi rektóriára vonatkozó első adatunk 1634-ből származik, ekkor Makfalvi Mihály rektor bizonyos Monostori Mihálynak ajándékozott egy könyvet.¹¹ Őt követte Rozgonyi Varga János, aki 1634 júliusától 1635

⁶ JAKÓ-JUHÁSZ, *i. m.*, 103, 112.

⁷ *Uo.* 100, 107, 111, 113.

⁸ THURZÓ Ferenc, *A nagybányai ev. ref. főiskola (Schola Rivulina) története 1547–1755*, Nagybánya, Morvay Gyula, 1905, 172.

⁹ A Széki Református Egyház megye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protocollumok (A továbbiakban: SzékEhmLvt prot.) I/1, 44.

¹⁰ *Uo.*, 648.

¹¹ Georg MAIOR, *Enarratio epistolae Pauli ad Galatas*, Witebergae [Wittenberg], Johannes Lufft, 1560. – VD16 ZV 1989. Teleki-Bolyai Könyvtár, jelzete: B-o 4994.

áprilisáig működött itt.¹² Az Apafi-kor rektorait Herepei János gyűjtötte össze, mindannyian a Kolozsvári Református Kollégiumban tanultak: Erdélyi István (1670 k.), Szentgyörgyi Mihály (1672 k.), Kézdivásárhelyi Kelemen (1673 k.), Küküllővári Péter (1674 k.), Nyíri István (1681 k.), Kálai (Káli?) Lőrinc (1686 k.), Madarasi György (1687 k.), Viski György (1689 k.) és Jeddi Mihály (1690 k.).¹³

BOROSBENEDEK (GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE)

A mezőváros rektóriájáról csak az Apafi-korból vannak adataink. Rektorai többnyire Enyeden tanultak: Étfalvi András 1662-ben, Márkosfalvi Bálint 1665-ben, Balassagyarmati Ferenc 1665-ben, Fintaházi Miklós 1667-ben, Szilágyi Mihály 1677-ben, Váradi Márton 1684-ben, Békési Imre 1689-ben subscribált.¹⁴ Ebből a sorból ismert még Tölczeki Sz. István, aki 1671-ben subscribált Sárospatakon,¹⁵ illetve Szokolyai Péter, aki ismeretlen helyen tanult és 1680-ban vezette az iskolát.¹⁶

BRASSÓ (A SZÁSZ PÜSPÖK FENNHATÓSÁGA ALATT)

A szabad királyi város szász és (kisebbségi) magyar lakossága egyetlen egyházközségbe szerveződött. Élén a főlelkész („Stadpfarrer”) állt, mellette három-négy prédikátor működött, közülük egyik magyar volt. 1680 körül a magyar prédikátorok reformátusok voltak, ugyanis többnyire valamelyik háromszéki református egyházközségben folytatták a szolgálatukat. Az eklézsia 1542 óta működő gimnáziuma mellett a 17. század első harmadától működött a magyarok rektóriája (Rozgonyinál: „Schola Ungarica Coronensis”) is, amely református szellemben nevelte az ifjakat.¹⁷ Első iskolatörténeti adatunk Tatrosi György krónikájából származik, ahol azt olvassuk, hogy a szerzőt 1611-ben Sáfár István mester tanította a „brassói schola-

¹² TONK Sándor, *Rozgonyi Varga János önéletírása = Lymbus: Művelődéstörténeti Tár, IV*, szerk. MONOK István, Szeged, Scriptum, 1992, 152.

¹³ HERPEI János, *A bánffihunyadi iskola régi mesterei* = Uő., *Művelődési törekvések a század második felében*, Bp., Szeged, JATE, 1971 (Adattár XVII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 3), 350–351. (A továbbiakban: *Adattár*, 3)

¹⁴ JAKÓ-JUHÁSZ, *i. m.*, 95, 98, 99, 106, 110, 113.

¹⁵ HÖRCSIK, *i. m.*, 114.

¹⁶ A Gyulafehérvári Református Egyházközség levéltára (helyben), Iratok C/5.

¹⁷ BINDER Pál, *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára*, [Brassó], [Evangélikus Egyházközség], [1993], 15.

ban”.¹⁸ 1632–1633 között Rozgonyi Varga János volt a rektora.¹⁹ 1638–1639-ben Sárdi István és Jenei Ferenc vezette az iskolát.²⁰ Az Apafi-korból három rektorát ismerjük: Bodolai Mihály 1663-ban, Krizbai Dezső János 1678-ban, Hajdú István 1682-ben írta alá az enyedi kollégium törvényeit.²¹

BÜRKÖS (ENYEDI EGYHÁZMEGYE)

A szász települések között fekvő magyar szigetfalu (a fejedelmi adományoknak köszönhetően) az Enyedi egyházmegye fontos gyülekezetei közé tartozott, így valószínűnek tűnik a rektória működése. Rektorait az Apafi-korból ismerjük: Tarpai Pál 1681-ben, Kovásznai György 1688-ban subscribált Enyeden.²²

DÉS (DÉSI EGYHÁZMEGYE)

A Belső-Szolnok vármegye központjának számító mezőváros lakosságának többsége a 16. században unitárius volt, a századforduló táján tért át református hitre. 1615-ben Bethlen Gábor már a református iskola („schola seu gymnasium”) deákjainak rendelt évi szász kalongya búzajövedelmet.²³ Az oklevél azt is megemlíti, hogy a diákok a szabad művészeteket tanulják („studentes artium liberalium”). Kádár József szerint a rektor mellett négy praecceptor működött az iskolában.²⁴ Rektorai voltak (Herepei János nyomán): Kuti János (1638–1640), Tiszabecsi János (1646,²⁵ 1653–1655), Kodori Nagy Márton (1655), Fogarasi Mátyás (1659–1661), Diószegi István (1669 k.). Az 1674-től működő rektorok a kolozsvári kollégiumból kerültek ki: Kézdivásárhelyi Péter (1674), Szentsimoni Mihály, Székelyhidi János, Márkusfalvi Miklós, Zoványi P. Sámuel, Zilahi András, Boros István, Bányai B. István, Almási N. István, Ajtai Miklós és Ajtai Dániel (1690–1691) beiratkozása nincs keltezve.²⁶

¹⁸ DOMOKOS Pál Péter, *Tatrosy György önéletírása és történeti feljegyzései*, ItK, 1957/3, 242.

¹⁹ TONK, *Rozgonyi... i. m.*, 150.

²⁰ RÉTYI Péter *Naplója*, kiad. Maria URSUTIU, Bukarest, Kriterion, 1983, 30–32.

²¹ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 96, 106, 109.

²² *Uo.*, 108, 112.

²³ A Dési Református Egyházközség levéltára (helyben), Iratok C/2.

²⁴ KÁDÁR József, *A dési ev. ref. egyházközség története*, Dés, Demeter és Kiss, 1882, 96.

²⁵ Belső-Szolnok vármegye jegyzőkönyve, I. 50. Kelemen Lajos céduláinak másolata az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban.

²⁶ HERPEI János, *A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Minerva, 1941, 1–22.

DÉSAKNA (DÉSI EGYHÁZMEGYE)

A bányavárosban a 16. században volt unitárius rektória. A település valószínűleg a 17. század elejétől református lett. 1631-ben a rektor tekintélyes jövedelemmel rendelkezett, évi száz kő sőt kapott.²⁷ Rektorait az Apafi-kortól ismerjük: Diószegi Istvánt 1670-ben tiltott tanok hirdetésével vádolták.²⁸ Szalacsi István (1670–1671–?) 1671-ben átvette a sójövendelmet.²⁹ Técsi Gáspárt 1682-ben részegeskedése miatt eltávolították a hivatalából.³⁰ Széki Márton rektori szolgálatáról csak a Kolozsvári Református Kollégium beiratkozási anyakönyvéből tudunk.³¹

DÉVA (HUNYAD–ZARÁNDI EGYHÁZMEGYE)

Geszty Ferenc dévai várkapitány 1593-ban kelt végrendeletében olyan iskola megépítésére hagyott alapot, amely osztályteremből, rektori lakásból és internátusként szolgáló „négy kis kamarácskából” állt. Mivel végrendeletében a mester eltartására is pénzt hagyott, feltételezzük, hogy a rektória már működött, az új iskolaépület ennek felvirágzását szolgálta.³² A Dévai Református Egyházközség 1715-ben kezdődő vegyes protocollumába beírták a korábbi rektorok nevét, ám a névsor adatai nem megbízhatóak, ezért ebben az esetben is a 17. század második feléből származó kollégiumi és vizitációs adatokra hagyatkozunk. Ismert rektorai közül Tarcsai Mihály 1666-ban subscribált Enyeden,³³ Kolosvári János 1670-ben Kolozsváron,³⁴ Nánási Vas Gábor (1675) 1670-ben Sárospatakon,³⁵ Kisbaconi Mihály és Baczoni N. István 1675-ben Enyeden,³⁶ Baczoni Péter 1679-ben Sárospatak–Gyulafehérvá-

²⁷ A Dési Református Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protocollumok I/1. (A továbbiakban: DsEhmLvt prot. I/1.) p. 27.

²⁸ Kiss István, *A Dési Református Egyházmegye történeti névtára*, II, Református Szemle, 1999/4, 314.

²⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára F 12. XVI/1. Wolf Rudolf céduláinak másolata az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban.

³⁰ DsEhmLvt prot. I/1, 57–58.

³¹ KOLOZSVÁRI József, *Litteris et pietati sacrum: Adalékok a Kolozsvári Református Kollégium történetéhez*, III, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2012, 43.

³² TUDÓS S. Kinga, *Erdélyi testamentumok: Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei*, Marosvásárhely, Mentor, 2006, 155.

³³ JAKÓ–JUHÁSZ, i. m., 98.

³⁴ KOLOZSVÁRI, i. m., 40.

³⁵ HÖRCSIK, i. m., 113.

³⁶ JAKÓ–JUHÁSZ, i. m., 104–105.

ron,³⁷ Jenei P. Sámuel 1680-ban Enyeden, 1683-ban Debrecenben,³⁸ Kassai István (1690) 1682-ben, Dállyai Dávid 1685-ben Enyeden,³⁹ Mádi T. Mihály (1690–?) Sárospatak–Gyulafehérváron.⁴⁰

FELVINC (ENYEDI EGYHÁZMEGYE)

Az aranyosszéki mezőváros református ekléziája a 17. század elejétől fontos központ volt, 1632-ben esperesi székhely. Rektóriájáról az Apafi-korból vannak adataink. Ismert rektorai: Gálfalvi Miklós 1673-ban, Medgyesi Mátyás 1675-ben, Galambfalvi Zsigmond 1682-ben, Szentiványi Ferenc pedig 1686-ban írta alá az enyedi Bethlen-Kollégium törvényeit.⁴¹

FOGARAS (KÜLÖNLEGES STÁTUSZ)

A fogarasföldi „liber baronátus” világi és egyházi központjának számító mezőváros iskolájának történetét Fejér Tamás dolgozta fel. A továbbiakban az ő közleményére támaszkodunk. A rektória diáknévsorát 1639-től kezdve ismerjük, így ez a legrégebbi ránk maradt ilyen jellegű erdélyi református forrás. Az 1639–1691-es időszakban 295 diák iratkozott be az intézménybe.⁴² A rektorok névsora: Laskói Csókás Péter (1578 előtt), Alvinczi Péter (1604), Szerencsi János (?–1639–1640–?), Szenci Molnár János (1639–1640–[1644?]), Lázári János (1644–?), Tiszabecsi Gáspár (1644 után–1649 előtt), Keresztúri András (1644 után–1649 előtt), Gerte Péter (1649 után–1652 előtt), Barátosi István (1649 után–1652 előtt), Uzoni Miklós (1652–1654), Remetei K. Mihály (1654–1655), Királyhelmeci János (1655–1656), Szerdahelyi János (1656–1660), Fogarasi Kis Tamás (1660–1663), Almási István (1663–1664), Szentgyörgyi Beke György (1664–1666), Eperjesi Mihály (1666–1668), Jánki Márton (1668–1669), Szatmárnémeti György (1669–1670), Szeregyei Mihály (1670–1672), Szekeresi István (1672–1674), Szilágyi Mihály (1674–1677), Misztótfalusi Kis Miklós (1677–1680), Ikafalvi

³⁷ HÖRCSIK, *i. m.*, 123.

³⁸ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 107; *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, I, szerk. SZABADI István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013, 333.

³⁹ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 108, 110.

⁴⁰ HÖRCSIK, *i. m.*, 131.

⁴¹ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 103, 105, 109, 111.

⁴² A Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Igazgatósága. Anyakönyvek fond 18. Az átirrt szövegért Fejér Tamásnak mondok köszönetet.

Pap Márton (1680–1682), Szentmiklósi P. György (1682–1683), Rozgonyi Pap János (1683–1685), Sellyei Pap György (1685–1687), Miskolci Dávid (1687–1689), Egrespataki N. Mihály (1689–1693). Az 1663 után szolgáló 15 rektor közül 14 főnek ismerjük a tanulmányi helyeit: nyolcan Nagyenyeden, öten a Gyulafehérvárra menekült sárospataki kollégiumban, egy pedig Kolozsváron tanult. Az iskola praeceptorairól 1664-től kezdve vannak adataink. Nevüket 1683-tól kezdve ismerjük, Fogarason egyszerre egy vagy két osztálytanító működött.⁴³

GIDÓFALVA (SEPSI EGYHÁZMEGYE)

A településről meglehetősen sok értelmiségi került ki, ami arra utal, hogy a faluban népiskolánál magasabb szintű tanintézet működött.⁴⁴ Első ismert rektora, Szászvárosi Nagy Bertalan 1586-ban szolgált itt. További rektorai: Szabó Jakab (1635), Baconi Tókos Pál (1664), Csermeky (Csermely) János (1669),⁴⁵ Zágoni Tamás. Utóbbi 1668-ban subscribált Enyeden.⁴⁶ A rektória színvonalára utal a hídvégi Nemes János naplójában található feljegyzés: „Ment el [Hídvégről] feleségem, vitte el a gyermekeket Gidófalvára a scolába.”⁴⁷

GÖRGÉNYSZENTIMRE (GÖRGÉNYI EGYHÁZMEGYE)

A Görgényi egyházmegye legtekintélyesebb gyülekezete volt korábban, a 18. század elején folyamatosan veszített jelentőségéből. Apafi-kori rektorai közül hatot ismerünk: Vásárhelyi István 1670-ben, Halmányi B. Mihály 1676-ban, Kibédi Péter 1681-ben subscribált Enyeden, Borbély György 1685-ben Marosvásárhelyen, Gyalai K. György és Szentmihályi János 1685–1692 körül Kolozsváron.⁴⁸

⁴³ FEJÉR Tamás, *A fogarasi partikuláris iskola fejedelemség-kori rektorai*, Erdélyi Múzeum, 2010/3–4, 106–144.

⁴⁴ HERPEI János, *Gidófalva deákos végzettségű fiai a XVII. században* = *Adattár*, 3, 275–276.

⁴⁵ COROI Artúr, *Adalékok Háromszék iskolatörténetéhez*: Cs. Bogáts Dénes *bejegyzései Berecz Gyula: Háromszék-vármegye népoktatási intézményeinek története című könyvébe*, Kolozsvár, Erdély Múzeum-Egyesület, 1998, 18. A kiadványra Tóth Levente hívta fel a figyelmünket.

⁴⁶ TÓTH Levente, *A Sepsi Református Egyházmegye történeti névtára 1900-ig*, Bp., Gondolat, 2013, 64.

⁴⁷ HÍDVÉGI id. NEMES János *Naplója 1651–1686*, III, kiad. TÓTH Ernő, Magyar Történelmi Társulat, Új folyam, 1902, 538.

⁴⁸ ÓSZ Sándor Előd, *A Görgényi Református Egyházmegye történeti névtára a kezdetektől 1848-ig*, Bp., Gondolat, 2013, 92–93, 114, 129, 133, 135, 164, 170.

Az 1722-ben lejegyzett (valószínűleg korábban keletkezett) rektori díjlevél tekintélyes udvari fizetést állapít meg.⁴⁹

GYALU (KOLOZS-KALOTAI EGYHÁZMEGYE)

A mezőváros a Kolozs-Kalotai Református Egyházmegye legjelentősebb egyházközségeinek egyike volt, lelkészeit a 16. század végétől ismerjük. Első ismert rektora bizonyos Péter deák, aki 1610–1614 között működött itt.⁵⁰ Herepei János nyolc Apafi-kori rektorát ismeri. Kivétel nélkül Kolozsvárott tanultak: Szentjóni István (1669 k.), Márkosfalvi Miklós (1670 k.), Szegedi István (1672 k.), Petri Miklós (1673 k.), Albisi András (1674 k.), Szigeti Mihály (1682 k.), Tövissi Mihály (1683 k.), Árkosi Sámuel (1687 k.).⁵¹

GYULAFEHÉRVÁR (GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE)

A fejedelmi székváros református iskoláját a hagyomány szerint Ilosvai Benedek alapította, 1582-ben már működött. 1597-ben a vár piactere keleti házsorának közepe táján állott, 1608-ban Báthori Gábor áttelepítette az egykori domonkos kolostorba, amelyet 1588-ig a jezsuiták használtak. Báthori 1613-ban a kelneki dézsmát a diákok élelmezésére rendelte, az oklevél „Schola seu Gymnasium”-ként nevezte meg az intézményt. Egyszerre két akadémiáról hazatérő rector működött itt. Ismert rektorai: Kassai Zsigmond Dávid (1582–1586 mh.), Kállai H. János (1584–?), Debreceni Tankó Miklós (1589), Hodgyai Márton (1598), Nagyajtai Magyar Lőrinc (1605–1607), Viski Bene Márton (1615–?), Geleji Katona István (1618–1619), Silvási K. Márton (1619–?), Csepei Sidó Ferenc (1620 k.), Váczi Sutoris Péter (1620 k.), Jacobus Germanus (?–1621) és Csulai György (1621–1623). 1622-ben Bethlen Gábor Collegium Academicummá fejlesztette.⁵² A Collegium Academicum pusztulása és Enyedre költöztetése után ismét rektóriaként működött a Sárospataki Református Kollégium letelepítéséig (1672). Ennek az időszak-

⁴⁹ A Görgényi Református Egyházmegye levéltára, Szászrégen, Protocollumok XI/1, 105–106.

⁵⁰ SEBESTYÉN Kálmán, *A Kolozs-Kalotai (Kalotaszegi) Református Egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig*. Bp., Ráday Gyűjtemény, 1993, 63.

⁵¹ HERPEI János, *A gyalui iskola régi mesterei*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1947, 1–14.

⁵² Ősz Sándor Előd, *Adatok a Collegium Academicum gyulafehérvári korszakáról = Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról*, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Egyetemi Műhely, 2022, 10–11, 18–19.

nak a rektorai, Posgai Gáspár (1665–1667),⁵³ Kolosvári István (1668–1669), Csicsói Domokos György (?–1670), Szellei Pál (?) Enyeden tanultak.⁵⁴

HÁTSZEG (HUNYAD-ZARÁNDI EGYHÁZMEGYE)

1637-ben vagy 1639-ben az Erdélyi Református Egyház zsinata felhatalmazta Geleji Katona István püspököt, hogy a közegyház pénzéből fejlessze gimnáziummá a hátszegi iskolát.⁵⁵ Herepei szerint 1640–1642 között Porcsalmi András szolgált itt rektorként.⁵⁶ Valószínűleg őt követte Agyagfalvi Sándor Gergely, aki Alsted 1639-es kátékiadása mellé köttette saját kéziratoss énekes- és imádságoskönyvét.⁵⁷ Könyvbejegyzésből ismerjük Köpeczi P. Miklóst, aki 1652-ben vezette az iskolát.⁵⁸ További ismert rektorai: Uzoni Péter 1663-ban, Váradi Eötvös Gáspár (?–1679) 1669-ben, Szilvási János és Bajcsi János 1678-ban subscribált Enyeden,⁵⁹ Csernátoni Ferenc (1686–?) 1683-ban a Sárospatak–Gyulafehérvári Kollégiumban.⁶⁰ Belényesi István (1690) tanulmányi helyét nem ismerjük.⁶¹

KÉZDIVÁSÁRHELY (KÉZDI EGYHÁZMEGYE)

1637-ben vagy 1639-ben az Erdélyi Református Egyház zsinata felhatalmazta Geleji Katona István püspököt, hogy a közegyház pénzéből fejlessze gimnáziummá a kézdivásárhelyi iskolát.

⁵³ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága őrzetében. Udvartartási iratok f. 40. nr. 1504.

⁵⁴ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 95, 100, 97.

⁵⁵ BUZOGÁNY Dezső, DÁNÉ Veronka, KOLUMBÁN Vilmos József, ŐSZ Sándor Előd, SIPOS Gábor, *Erdélyi református zsinatok iratai*, I, 1591–1713, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016, 129–130. (A továbbiakban: ERZsI),

⁵⁶ HEREPEI János, *Porcsalmi P. András = Uő., Apáczai és kortársai: Herepei János cikkei*, Bp., Szeged, JATE, 1966 (Adattár XVII. századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 2), 298–299. (A továbbiakban: *Adattár*, 2)

⁵⁷ DEMÉNY Lajos, *A református énekeskönyv 1642. évi román fordítása = Europa Balcanica–Danubiana–Carpathica*, 2/A, szerk. MISKOLCZY Ambrus, Bp., ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1995, 169–170.

⁵⁸ GELEJI KATONA István, *Praeconii Evangelici*, II, Albae Iuliae [Gyulafehérvár], typ. principis, 1640. A Kolozsvári Királyi Líceum példánya a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja könyvtárának kezelésében. Jelzete: RMK C 187.

⁵⁹ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 96, 100, 106.

⁶⁰ HÖRCSIK, *i. m.*, 126.

⁶¹ BUZOGÁNY Dezső, ŐSZ Sándor Előd, *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere*, II, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2005, 500. (A továbbiakban: HZTK, II)

ziummá a kézdivásárhelyi iskolát.⁶² Az egyházközség iratai a 19. század elején elégték, így az intézmény történetéről keveset tudunk. Bod Péter szerint 1645 körül Kézdivásárhelyi Matkó István működött itt rektorként.⁶³ Apafi-kori rektorai közül négyet ismerünk: Csabai Sámuel 1670-ben subscribált Nagyenyeden,⁶⁴ Gergely Pál (1673) ismeretlen helyen tanult,⁶⁵ Baróti István 1680-ban, Dállyai György 1685-ben írta alá a Bethlen-Kollégium törvényeit.⁶⁶

KOLOZS (KOLOZS-KALOTAI EGYHÁZMEGYE)

A bányaváros a 17. század közepéig teljes egészében unitárius volt, az első református lelkésze 1640-ből ismert.⁶⁷ Iskolájáról az Apafi-korból vannak adataink. Rektorai Kolozsváron tanultak: Vásárhelyi K. János (1668 k.), Zalányi György (1670 k.), Szombati R. István (1689 k.).⁶⁸

KOLOZSVÁR (KOLOZS-KALOTAI EGYHÁZMEGYE)

A város első reformátori iskoláját 1557-ben alapították, a kezdetekkor rektorai a reformáció különböző irányzataihoz tartoztak, ám 1568-tól unitárius iskolának tekinthető. A református iskola létezéséről 1614-től kezdve vannak forrásaink. 1629-ben beiratkozási anyakönyve is volt.⁶⁹ A rektória 1656-ban, Apácai Csere János működésének kezdetekor emelkedett kollégiumi rangra. A státusváltást a könyvtár tulajdonosbejegyzései is jelzik: 1656-ig a „Scholae Orthodoxae Claudiopolitanae” formulával jelölték az iskola tulajdonjogát, 1656 után a „Collegii Orthodoxi Claudiopolitani”-t használták. Ismert rektorai: Szentkirályi M. Benedek (1614–1617),⁷⁰ Bihari P. Benedek

⁶² ERZS1, I, 129–130.

⁶³ BOD Péter, *Magyar Athenas*, [Szeben], [Sárdi Sámuel], 1766, 322.

⁶⁴ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 101.

⁶⁵ A Sepsiszentgyörgyi Múzeum iratai a Román Nemzeti Levéltár Kovászna megyei igazgatóságának kezelésében. F. 75., III. fasc. 91v. Az adatot Tóth Leventének köszönöm.

⁶⁶ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 107, 110.

⁶⁷ NAGY István, *A kolozsi református egyházközség története*, Kolozs, 1957. Kézirat a Kolozsi Református Egyházközség levéltárában.

⁶⁸ KOLOZSVÁRI, *i. m.*, 39–40, 43.

⁶⁹ TONK, *Rozgonyi...*, *i. m.*, 149.

⁷⁰ HERPEI János, M. Szentkirály Benedek: *A kolozsvári orthodoxa schola első mestere* = Uő., *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében: Herepei János cikkei*, Bp., Szeged, JATE, 1965 (Adattár XVII. századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 1), 133–142. (A továbbiakban: *Adattár*, 1)

(1622–1623),⁷¹ Dengelegi Péter (1627–1629–?),⁷² Tállyai Z. Márton (1628–1631),⁷³ Tolnai Dali János (1630–1631),⁷⁴ Szalárdi Sz. Mihály (1631–1634),⁷⁵ Almási Porkoláb András (1641–1643),⁷⁶ Porcsalmi András (1642–1668),⁷⁷ Bátai György (1647–1649),⁷⁸ Bölöni Sikó György (1651–1654 mh.),⁷⁹ Kolozsvári Igaz Kálmán (1651–1655).⁸⁰ Az iskola 1648 körül az Óvárban, majd a Farkas utcában működött.

KÜKÜLLŐVÁR (KÜKÜLLŐI EGYHÁZMEGYE)

A küküllői egyházmegye központjának számító gyülekezetben a rektóriára vonatkozó első adat 1643-ból származik. Ekkor Lécfalvi Bálint rektort paráznság gyanújával idézték a parciális zsinat elé.⁸¹ 1661 utáni rektorai közül Csernátoni István és Kézdivásárhelyi Mihály 1662-ben, Csegöldi János 1664-ben, Solymosi István 1667-ben, Szentmihályfalvi Mózes (1680) 1671-ben, Tolnai F. György 1672-ben, Zágoni Ferenc 1674-ben, Ajtai Miklós (1681–1682) 1677-ben, Várallyai János 1681-ben, Vágási János (1685) 1682-ben, Szentgyörgyi Tamás 1684-ben, Bácsfalusi Görgy 1685-ben, Felsőbányai György 1686-ban, Hermányi Dienes Péter 1690-ben subscribált Nagyenye-den.⁸² Gyulai János 1669-től Sárospatakon,⁸³ Papolci Miklós 1670-től Marosvásárhelyen tanult.⁸⁴

Az iskola fejedelemség-kori státusára két 18. század eleji adat világít rá. Az 1712-es egyházmegyei vizitáció jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy az uradalom négy praeceptor juttatását így határozta meg: „A scolaban a patronusok

⁷¹ HERPEI János, *Bihari Pap Benedek* = *Adattár*, 1, 143–145.

⁷² Uő., *Dengelegi Péter* = *Adattár*, 1, 302–305.

⁷³ Uő., *Tállyai Z. Márton* = *Adattár*, 1, 468–477.

⁷⁴ Uő., *Tolnai Dali János hazatérésének ideje* = *Adattár*, 1, 411–414.

⁷⁵ Uő., *Szalárdi Sz. Mihály* = *Adattár*, 1, 552–554.

⁷⁶ Uő., *Almási Porkoláb András* = *Adattár*, 2, 293–296.

⁷⁷ Uő., *Porcsalmi P. András* = *Adattár*, 2, 297–315.

⁷⁸ Uő., *Báti B. György* = *Adattár*, 2, 565–573.

⁷⁹ Uő., *B. Sikó János* = *Adattár*, 3, 358–367.

⁸⁰ Uő., *Kolozsvári Igaz Kálmán* = *Adattár*, 2, 344–357.

⁸¹ A Küküllői Református Egyházmegye levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Protocollumok (A továbbiakban: KükEhmLvt prot.) I/1, 21–22. Kiadta: BUZOGÁNY Dezső, ŐSZ Sándor Előd, TÓTH Levente, *A Küküllői Református Egyházmegye parciális zsinatainak végzései*, I, 1638–1720, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2008, 51–52.

⁸² JAKÓ-JUHÁSZ, *i. m.*, 95–113.

⁸³ HÖRCSIK, *i. m.*, 111.

⁸⁴ TONK Sándor, *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*, Szeged, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszéke, 1994, 15.

4 deákot szoktak tartani, kiknek 1. Az várból kántoronként singuli floreni. 2. Két esztendőnként mindeniknek öltöző köntös, hosszú, béllett. 3. Két-két véka búza holnaponként minden személynek. 4. Minden hétre egy-egy font túró. 5. Az boldogfalvi sabbataleiből negyedrészt. 6. Régen az ecclesia perselyébe a várból úrvacsorája alkalmatossággal járt egy-egy forint, eltar-tották volt, de most őhercegsége kegyelmes comissioja által felállíttatott. 7. A gazdaemberek az nagybőjtben egy-egy fazék étket főznek”.⁸⁵ A következő évben az iskola Boldogfalvi József nevű diákját tyúklopáson érték, a vizitáció azt határozta, hogy a „scolai törvény szerint büntettesék complices társaival edgyütt”.⁸⁶ A küllővári rektória tehát (a fogarasi és szászvárosi társaihoz hasonlóan) rendelkezett saját törvénnyel.

LOZSÁD (HUNYAD-ZARÁNDI EGYHÁZMEGYE)

A Hunyad vármegyei „nemes falu” gyülekezete volt a kora-újkori Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye egyik legnépesebb református közössége. A rektóriáról a 17. utolsó harmadából vannak adataink. Első ismert rektora Szombati István, aki 1674-ben szolgált a faluban.⁸⁷ További rektorai: Kis-Komáromi R. György 1671-ben, Szentmihályi P. György 1672-ben, Patai Pál (1686) 1677-ben subscribált Sárospatak–Gyulafehérváron.⁸⁸

MAGYARIGEN (GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE)

Első ismert rektora, Szotyori Mihály 1586-ban szolgált itt.⁸⁹ Vajdaszentiványi János önéletírásában megjegyzi, hogy 1645 körül Marosvásárhelyről Magyarigenbe ment tanulni,⁹⁰ tehát magasabb fokú iskola működött a településen. Apafi-kori rektorai a Sárospatak-Gyulafehérvári Kollégiumban tanultak: Óvári János és Görgei B. Mihály 1671-ben, Beregi Miklós 1690-ben subscribált ott.⁹¹

⁸⁵ KükEhmLvt prot. I/2, 443. Kiadta: BUZOGÁNY Dezső, ŐSZ Sándor Előd, TÓTH Levente, *A történelmi Küllői Református Egyházmegye egyházközsegeinek történeti katasztere 1648–1807*, III, Kolozsvár, Koinónia, 2009, 195.

⁸⁶ KükEhmLvt prot. I/2, 490. Kiadva: Uo., 196.

⁸⁷ HZTK II, 503.

⁸⁸ HÖRCSIK, *i. m.*, 114, 116, 122.

⁸⁹ A Magyarigeni Református Egyházközsege egyes protokolluma az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. Tábla.

⁹⁰ BUZOGÁNY–ŐSZ–TÓTH, *i. m.*, 273.

⁹¹ HÖRCSIK, *i. m.*, 114, 115, 135.

MAROSVÁSÁRHELY (MAROSI EGYHÁZMEGYE)

Marosvásárhely reformátori iskoláját 1557-ben alapították országgyűlési határozattal. Az iskola 16. századi rektorai közül négyet ismerünk: Tordai Ádám (1569), Laskói Csókás Péter (1580–1581), Hercegszőlősi János (1581–?) és Baranyai Decsi Csimor János (1593–1601 mh.), vásárhelyi szolgálatuk előtt a wittenbergi egyetem előadásait hallgatták.⁹² Ismerünk egy Melanchthon-kolligátumot, amit 1598–1603 között az iskolában használtak tankönyvként.⁹³ 1601-ben Básta csapatai elpusztították a várost. Az 1653-ig terjedő időszak rektorainak névsora meglehetősen töredékes: Miklósvári Rácz Tamás (?–1611–?),⁹⁴ Bojti Veres Gáspár (1620), Erdőbényei Deák János (?–1633), Veresmarti Gáspár (1633–1635),⁹⁵ Rozgonyi Varga János (1636–1637, 1640–1643).⁹⁶

Az iskola beiratkozási anyakönyvét 1653-tól kezdve vezetik, a rektorok névsorát ez alapján közöljük: Vásárhelyi K. Péter (1652–1653), Fogarasi V. Mihály (1653–1657), Sepsiszentgyörgyi K. Mihály (1657–1659), Szentgyörgyi Dávid (1659–1660), Uzoni Sáska Balázs (1660–1661), Abafái András (1661), Fogarasi Mátyás (1662–1665), Hunyadi Pál (1665–1667), Zágoni István (1667–1670), Szentgyörgyi B. György (1670–1671), Fogarasi János (1672 mh.), Vizaknai Márton (1672–1673), Gidófalvi Gálgyor Balázs (1673–1677, 1681), Gönci István (1677–1680), Vásárhelyi Molnár István (1680–1681), Gidófalvi Vásárhelyi István (1681–1685), Zaláni Baróti János (1685–1688), Jeney Mihály (1688–1691).⁹⁷ A rektorok közül hárman (Fogarasi V., Sepsiszentgyörgyi és Szengyörgyi) a gyulafehérvári Collegium Academicumban, négyen (Abafái, Fogarasi M., Szentgyörgyi B., Vásárhelyi Molnár) a Kolozsvári Református Kollégiumban, tízen (Hunyadi, Zágoni, Fogarasi J., Vizaknai, Gidófalvi

⁹² Életrajzukat lásd: SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság*, Bp., Balassi, 2017 (Humanizmus és Reformáció, 37), 274, 152, 184–185, 92–95.

⁹³ Philipp MELANCHTHON, *De dialectica libri quatuor*, Argentorati [Strassburg], Crato Mylius, 1545. – VD16 ZV 10702; Philipp MELANCHTHON, *Elementorum rhetorices libri duo*, Lipsiae [Leipzig], Valentinus Papae, 1544. – VD16 M 3112. A Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja könyvtárának kezelésében. Jelzete: R 80506–80507.

⁹⁴ Jean CALVIN, *Institutio Christianae religionis*, Genevae [Geneva], Eustathius Vignon, Johannes le Preux, 1585, OSzK, Jelzete: Ant. 7087. A hátsó tábla bejegyzése: „Artium liberalium cultori strenuo, mor[um]que integritate praestan[ti] juveni, domino Thomae MiklosVari, nunc Rectori Scholae Siculoforinae dignissimo, Joannes Telegdi, Pastor Eccl[es]iae Czenadien[sis] ceu filio suo charissimo, in sempiternam memoriam d[e]d[i]t Anno gr[at]iae 1611. 18. die Mensis Maji.”

⁹⁵ KONCZ József, *A Marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története (1557–1895)*, Marosvásárhely, Mentor, 2006, 28–36.

⁹⁶ TONK, *Rozgonyi... i. m.*, 152–153, 163–164.

⁹⁷ TONK, *A Marosvásárhelyi... i. m.*, 4–25.

Gálgyor, Gönci, Vásárhelyi Molnár, Gidófalvi Vásárhelyi, Zaláni Baróti és Jeni Enyeden tanultak.⁹⁸ Hárman (Fogarasi, Gidófalvi Gálgyor, Vásárhelyi M.) a peregrinációt követően igazgatták az iskolát.⁹⁹ Az iskola anyakönyve 995 beiratkozást tartalmaz (1653–1691). A rektória 1718-ban egyesült a Sárospatakról Gyulafehérvárra menekült, majd onnan is előzőtt Kollégiummal. Lásd még Kimpián Annamária tanulmányát e kötetben.

NAGYENYED (ENYEDI EGYHÁZMEGYE)

A 17. század elején Erdély egyik legjelentősebb iskolája. Rektora 1608-ban Tasnádi Ruber Mihály volt, aki asztalt tartott az iskola egyik diákjának.¹⁰⁰ Abai Fábián rektor 1626-ban a gyulafehérvári, kolozsvári és marosvásárhelyi rektorok mellett a zsinati lelkészszentelő vizsgán volt opponens.¹⁰¹ Ismert rektorai: Kecskeméti Búzás János (1610–1612 k.),¹⁰² Abai Fábián (1626), Patai Máté (1653),¹⁰³ Árkosi Benedek (1657).¹⁰⁴ A Bethlen-Kollégium Enyedre települése (1662) után beolvadt a felsőbb fokú tanintézetbe.

ÓTORDA (ENYEDI EGYHÁZMEGYE)

Az ótordai eklézsiának már a reformáció századában volt iskolája. Feltételezzük, hogy a későbbi erdélyi református püspök, Tordai Sándor András két wittenbergi peregrinációja között ennek az iskolának volt a rektora.¹⁰⁵ Az iskola a reformáció irányzatainak szétválása során unitárius lett. A reformá-

⁹⁸ KONCZ, i. m., 40–53.

⁹⁹ SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1526–1700*, Szeged, Scriptum, 1992 (Fontes Rerum Scholasticarum, 4), 30, 132, 268–269.

¹⁰⁰ MUSNAI László, *Aiud–Nagyenyed és református egyháza*, Nagyenyed, Nagyenyedi Református Egyházközség Presbitériuma, 1936, 75.

¹⁰¹ ŐSZ Sándor Előd, *Bibliotheca Calviniana Transilvanica: Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Református Egyházkerület, 2014 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 21), 319.

¹⁰² GÁLFI Emőke, *A gyulafehérvári biteleshely levélkeresői*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015, 123; HEREPEI János, *Kecskeméti Búzás János = Adattár*, 1, 95.

¹⁰³ HERMÁNYI DIENES József *Szépprózai munkái*, kiad. S. SÁRDI Margit, Bp., Akadémiai K., Balassi, 1992 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 9), 104; HERMÁNYI DIENES József *Jegyzetkönyve*, kiad. S. SÁRDI Margit, Máriabesnyő, Attraktor, 2011, 64.

¹⁰⁴ Uo., 105.

¹⁰⁵ ŐSZ Sándor Előd, *Tordai Sándor András erdélyi református püspök két könyvéről = In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, LUFFY Katalin, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi K., 2016, 315–324.

tus rektória első említését Báthori Gábor 1610-es adománylevelében találjuk, amikor a mezőváros dézsmanegyedét az Egyházfalván és Ótordán szolgáló református lelkésznek és az iskola rektorának adományozta, a rektor ekkor Hari István volt.¹⁰⁶ Báthori Gábor az ótordai rektornak évi 100 kő sójövédelmet is biztosított.¹⁰⁷ Az iskola valószínűleg akkor az Ótordával összenőtt faluban, Egyházfalván működött, ugyanis 1634-ben az idősebb, 1656-ban az ifjabb Rákóczi György fejedelem megerősítette az egyházfalvi iskolát a város Aranyoson levő malma szombati vámjának birtoklásában.¹⁰⁸ 1671-ben az egyházközség Apafi Mihálytól kérte iskolahelyül az ótordai templom közelében levő Báthori-istállónak nevezett romos épületet. A fejedelem a kérést jóváhagyta.¹⁰⁹

Az iskola fejedelemség-kori státusára utal, hogy az eklésia 1719-ben kezdődő protocollumába a lelkész és a rektor díjlevele mellett szerepel a praecceptoroké is. A rektor díjlevelében szerepel az abecedarius, alsó rudimentista, felső rudimentista, grammatista és syntaxista oktatásáért járó tandíj.¹¹⁰ Az Apafi-korból 13 rektorának ismerjük a nevét: Sövényfalvi János, Szilvási N. (1672), Komáromi N. (1672), Szilágyi Mihály, Tornyi György (?–1677), Csabai Miklós (1678), Szentpéteri K. S. Miklós (1678), Musnai Márton, Posgai Sámuel, Gyulai János, Viski Lőrinc, Porcsalmi András, Csávási István. Sövényfalvi 1663-ban, Szilágyi 1668-ban, Musnai 1673-ban, Posgai 1678-ban, Viski 1680-ban, Porcsalmi 1683-ban, Csávási 1690-ben subscribált Enyeden.¹¹¹ Tornyi és Csabai 1670-ben Sárospatakon, Szentpéteri 1672-ben, Gyulai 1677-ben Gyulafehérváron iratkozott be.¹¹² Ismerjük továbbá Szomosai Andrást és Csefei Benedeket, akik 1664-ben, Körtvélyfái Ferencet, aki 1684-ben és Musnai Mártont, aki 1687-ben írta alá az enyedi kollégium törvényeit, ám csak annyit jegyeztek be melléjük, hogy „rector Thordae”¹¹³ (nem tudjuk, hogy ez Ó- vagy Újtordára vonatkozik).

¹⁰⁶ Az Ótordai Református Egyházközség levéltárának régi iratai az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban, II/2.

¹⁰⁷ Az adománylevél nem maradt fenn, Apafi Mihály 1675-ös megerősítéséből tudunk róla. *Uo.*, II/20.

¹⁰⁸ *Uo.*, II/7, II/14.

¹⁰⁹ *Uo.*, II/18.

¹¹⁰ Az Ótordai Református Egyházközség levéltára, Torda. Protocollumok I/1, 5–6.

¹¹¹ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 92, 99, 102, 106, 107, 109, 114.

¹¹² HÖRCSIK, *i. m.*, 112, 123

¹¹³ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 110, 112.

RADNÓT (KÜKÜLLŐI EGYHÁZMEGYE)

Radnót felekezeti hovatartozásáról ellentmondásos adataink vannak. Az unitárius egyháztörténet-írás szerint a felekezet még 1621-ben is tartott zsinatot az eklézsiában, amely I. Rákóczi György idején lett reformátussá.¹¹⁴ Ezzel szemben az is tény, hogy a Debreceni Református Kollégium könyvtárában őrzött *Institutio* bejegyzései szerint az ismeretlen tulajdonos az 1598–1600-as időszakban Kálvin művét tanította Radnót iskolájában.¹¹⁵ Akkoriban az intézmény szellemisége aligha lehetett szentháromságtagadó. 1611-ben Báthori Gábor Zemlyeny János radnóti református prédikátornak és hivatali utódainak adományozta a mezőváros dézsmanegyedét, illetve a Maroson levő egyik uradalmi malom szombati vámját. Az adománylevélben szerepel, hogy a dézsma harmada az iskola rektorának jár. Az adományt 1618-ban Csávási Lukács lelkész, küküllői esperes kérésére Bethlen Gábor is megerősítette.¹¹⁶ Véleményünk szerint a gyülekezet 1594 körül, Geszti Ferenc birtoklása alatt tért át református hitre. Az Apafi-korból több rektorát ismerjük: Bikfalvi Péter (1677) 1667-ben, majd 1669-ben, Dálnoki Mihály (1678) 1670-ben, Ajtai György (1681) 1671-ben, Királyfalvi István (1685) 1675-ben, Barátosi György 1678-ban subscribált Enyeden,¹¹⁷ Radnóti János (1689) 1686-ban Marosvásárhelyen.¹¹⁸

RETTEG (SZÉKI EGYHÁZMEGYE)

A 16. század végétől Retteg volt a Szamos-vidék egyik legjelentősebb református egyházi központja. Első ismert rektorai, Makai S. András és Óvári C. Mátyás 1600 körül iratkoztak be a nagybányai iskolába.¹¹⁹ 1635-ben Keresztúri Vid János vezette az iskolát.¹²⁰ Az egyházközség 1643-as rektori díjlevelében szerepelnek „domesticus” és „extraneus” diákok, ami jelzi, hogy

¹¹⁴ KÉNOSI Tőzsér János, UZONI Fosztó István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, II, Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház, 2009, 490.

¹¹⁵ FEKETE Csaba, *Kálvin Sárdon és Radnóton: Hazai tananyag volt az Institutio 1595-ben = Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, szerk. GÁBORJÁNI SZABÓ BONTOND, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011, 68–69.

¹¹⁶ Erdélyi fejedelmek királyi könyvei a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, 12. kötet, 66r–69r.

¹¹⁷ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 100–106.

¹¹⁸ TONK, *A Marosvásárhelyi...*, *i. m.*, 29.

¹¹⁹ THURZÓ, *i. m.*, 171.

¹²⁰ Beszterce város levéltára a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának kezelésében. Nr. 11085. Wolf Rudolf cédulái az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban.

a rektória vonzásköre túlterjedt a gyülekezeten.¹²¹ 1647-ben Ikafalvi Pál rektor „nagy halálos fájdalomtól környülvétetvén” két könyvét az iskolára hagyta.¹²² Az adomány iskolai könyvtár-kezdeményt feltételez. Utóda, Uzoni Tamás (?–1648)¹²³ Nagybányán tanult.¹²⁴ Az Apafi-kori rektorai: Domokos Mihály (1684),¹²⁵ Fogarasi György (1685 k.), Sepsi K. Gáspár (1685 k.), Miskolczi Dávid (1690 k.) és Ajtai Boldizsár (1690 k.) voltak. Utóbbi négy a Kolozsvári Református Kollégiumban tanult.¹²⁶

SÁRD (GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE)

A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzött *Institutio* bejegyzései szerint az ismeretlen tulajdonos 1595–1596-ban Kálvin művét tanította Sárd iskolájában,¹²⁷ ami bizonyítja az oktatási intézmény színvonalát. Rektorai közül Kovásznai András 1663-ban subscribált Enyeden,¹²⁸ Újfalvi István (1680–?) 1670-ben, Luczi János 1672-ben, Szatmárnémeti P. János 1672-ben, Tolnai P. József 1674-ben Edelényi János 1676-ban Sárospatak–Gyulafehérváron.¹²⁹

SEPSISZENTGYÖRGY (SEPSI EGYHÁZMEGYE)

Sepsiszentgyörgy református iskolájáról 1623-tól kezdve vannak adataink. Ebben az évben Békessi István vezette a tanodát,¹³⁰ 1632-ben Gyergyai Mihály deák volt a rektor.¹³¹ 1637-ben vagy 1639-ben az Erdélyi Református Egyház zsinata felhatalmazta Geleji Katona István püspököt, hogy a közegyház pénzéből fejlessze gimnáziummá a sepsiszentgyörgyi iskolát.¹³² 1638–

¹²¹ SzékEhmLvt prot. I/1, 522.

¹²² Johannes REGIUS, *Commentariorum ac disputationum logicarum libri V*, Witebergae [Wittenberg], Clemens Berger, Zacharias Schurerus, 1615. A Kolozsvári Református Kollégium könyvtára a Román Akadémia Kolozsvári Fiókja könyvtárának kezelésében. Jelzete: R 91294. Bejegyzés az előzéklapon.

¹²³ SzékEhmLvt prot. I/1, 68.

¹²⁴ THURZÓ, *i. m.*, 179.

¹²⁵ SzékEhmLvt prot. I/1, 200.

¹²⁶ KOLOZSVÁRI, *i. m.*, 43–44.

¹²⁷ FEKETE, *i. m.*, 68–69.

¹²⁸ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 96.

¹²⁹ HÖRCSIK, *i. m.*, 112, 115, 116, 118, 121.

¹³⁰ TÓTH, *i. m.*, 60.

¹³¹ CSÁKI Árpád, *A sepsiszentgyörgyi református egyház története a 17–19. században*, Sepsiszentgyörgy, Sepsiszentgyörgy K., 2011, 25.

¹³² ERZSI, I, 129–130.

1639-ben a nagybányai iskolából jött ide tanulni Rétyi Péter, tanítója Bacsoni István volt.¹³³ További rektorait az Apafi-korból ismerjük: Ferenc István (1667), Bükfalvi Sámuel 1670-ben, Zabolai Finna Tamás 1672-ben subscribált Marosvásárhelyen, kisbaconi Benkő Mihály (1679) 1674-ben, Almási Ferenc 1679-ben Nagyenyeden, Kézdivásárhelyi András 1681-ben Marosvásárhelyen.¹³⁴ 1683-ból ismerjük Bibarcfalvi Zsigmond nevét, aki Hermányi Dienes szerint „felette részeges és kegyetlen ember” volt.¹³⁵

SZÁSZVÁROS (A SZÁSZ PÜSPÖK FENNHATÓSÁGA ALATT)

A kétnyelvű város iskolájáról szóló első adataink Piskolti Fabritius Balázs Eber-kalendáriumából származnak: 1591-ben Huszados Dániel rektor haláláról emlékezett meg, 1593-ban pedig Lippói Jeremiás rektor nevét említi.¹³⁶ I. Rákóczi György az iskola számára telket vásárolt és 24 alumnust a saját költségén taníttatott. Ebből az időszakból két rektor nevét ismerjük: Szenci Molnár János 1638 körül,¹³⁷ Kézdivásárhelyi Matkó István 1650 körül tanított itt.¹³⁸ Az iskola az 1658-as tatárjárás idején súlyos károkat szenvedhetett, Apafi Mihály 1663-as adománylevele ezek helyreállításáról gondoskodott. A Sárospataki Református Kollégium gyulafehérvári letelepedése diákokat vont el az iskolától, így igazi fellendülésének csak 1714 után lehetünk tanúi.

Beiratkozási anyakönyvét 1669-től vezették. 1669–1691 között 121 diák öltött magára tógát Szászvároson. Rektorai ebben az időszakban: Nagyajtai György, Halicsi Mihály, Gidófalvi R. Dániel (1669–1673), Tállyai Pál (1673–1679), Mikelaki (Várad) Eötvös Gáspár (1679–1686), Ónadi János (1686–1688) és Albisi E. Sámuel (1688–1691). Tállyai és Ónadi a sárospatak-gyulafehérvári kollégiumból jöttek Szászvárosra, a többiek Enyedről.¹³⁹

¹³³ RÉTYI, *i. m.*, 32.

¹³⁴ TÓTH, *i. m.*, 69, 77, 78, 94, 104, 141.

¹³⁵ CSÁKI, *i. m.*, 29–30.

¹³⁶ Paul EBER, *Calendarium historicum*, Vitebergae [Wittenberg], Johannes Crato, 1573. – VD16 E 20. Példánya a Román Nemzeti Könyvtár Batthyaneum tagkönyvtárában Gyulafehérváron. Jelzete: Hung XIII. 62. 90, 259.

¹³⁷ HERPEI János, *Szenczi Molnár János = Adattár*, 1, 428.

¹³⁸ UÓ., *Vásárhelyi Matkó István = Adattár*, 3, 100.

¹³⁹ Lásd: Ősz Sándor Előd, *A Szászvárosi Református Kollégium diáksága 1669–1848*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2006.

SZÉK (SZÉKI EGYHÁZMEGYE)

A Doboka vármegyei bányaváros rektóriájáról az Apafi-kortól kezdve vannak adataink. Ismert rektorai: Fogarasi István (1670 k.), Szendi János (1675 k.), Enyedi Mihály (1675 k.), Újhelyi István (1680 k.), Ónadi Pál (1680 k.), Csávási Miklós (1682),¹⁴⁰ Vásárhelyi K. Péter (1685 k.) és Gyalai József (1690 k.). Mindannyian a Kolozsvári Református Kollégiumban tanultak.¹⁴¹

SZÉKELYKOCSÁRD (ENYEDI EGYHÁZMEGYE)

Aranyosszék egyik jelentős ekléziájának lelkipásztorait 1665-től kezdve ismerjük. Rektorainak neve ugyancsak az Apafi-korból maradt ránk: Kükkölővári István 1673-ban, Sövényfalvi János 1676-ban, Gidófalvi Dániel 1683-ban írta alá a Bethlen-Kollégium törvényeit.¹⁴² A legrégebbi, 1733-as rektori díjlevelében szerepel az abecedariusok, a rudimentisták és a grammatisták tandíja.¹⁴³

SZÉKELYUDVARHELY (SZÉKELYUDVARHELYI EGYHÁZMEGYE)

A székely „anyaváros” református iskolája a 17. század első harmadában már működött. A római katolikusokkal kötött 1630-as egyezségből kiderül, hogy az új parókiára nemcsak a papok, hanem a „deákok” is átköltöztek, tehát az iskolának voltak külső diákjai, ami egyértelműen rektória-jellegére utal.¹⁴⁴ 1637-ben vagy 1639-ben az Erdélyi Református Egyház zsinata felhatalmazta Geleji Katona István püspököt, hogy a közegyház pénzéből fejlessze gimnáziummá a székelyudvarhelyi iskolát.¹⁴⁵ Sóváradai Mátyás 1662-ben,¹⁴⁶ Szászvárosi János 1668 körül vezette a rektóriát.¹⁴⁷ 1666-ben Bethlen János a praeceptorok fizetéséhez járult hozzá évi 20 forinttal, 1670-ben 1000 arannyal ajándékozta meg az iskolát. Ebből az időszakból az iskola két rek-

¹⁴⁰ SzékEhmLvt prot. I/1, 164.

¹⁴¹ KOLOZSVÁRI, *i. m.*, 38–43.

¹⁴² JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 102, 105, 109.

¹⁴³ A Székelykocsárdi Református Egyházközség levéltára helyben, protocollumok. Omnium 1733-tól, 18.

¹⁴⁴ ALBERT Dávid, *Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871*, Szeged, Scriptorium, 2005 (Fontes Rerum Scholasticarum, 8), 9.

¹⁴⁵ ERZSI, I, 129–130.

¹⁴⁶ Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban. A 2. 1813/31. Az adatot Tóth Leventének köszönöm.

¹⁴⁷ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 95.

torát ismerjük: Tarcsai Mihályt (1670) és Rozgonyi P. Jánost (1682–1683).¹⁴⁸ A beiratkozási anyakönyv 1670-ben kezdődik, az iskola törvényeit 1682-ben jegyezték le. 1670 és 1687 között 153 tógátus diák iratkozott be.¹⁴⁹

ÚJTORDA (ENYEDI EGYHÁZMEGYE)

Az Enyedi egyházmegye jegyzőkönyvei 1649-ben említik Szentistváni Miklós „újtordai mestert”.¹⁵⁰ Kérdés, hogy szentmiklósi rektóriát vagy egyszerű népiskolát vezetett. Az újtordai eklézsia leveleinek 1798-as lajstromában szerepel Apafi Mihály 1664-ben kelt levele, amelyben az iskola rektorának évi 200 kő sójövedelmet adományozott.¹⁵¹ Rektorait az ezt követő időszakból ismerjük: Csabai Miklós 1670-ben subscribált Sárospatakon,¹⁵² Killyéni M. Gáspár 1670-ben, Ajtai György 1671-ben, Vásárhelyi Sámuel 1673-ban, Zágoni János 1684-ben, Belénesi Sámuel 1685-ben Enyeden.¹⁵³

UZON (SEPSI EGYHÁZMEGYE)

A dél-háromszéki eklézsia volt a sepsi egyházmegye egyik legtekintélyesebb gyülekezete. Szabó T. Attila a Béldi család levéltárából az alábbi rektorait jegyezte ki: Berecki István (1621), Szentgyörgyi János (1621), Sáfár János (1624–1625), Márton deák (1628), János deák (1630), Pünkösti Pál (1647), sepsiszentgyörgyi Király Mihály (1651), Sámuel deák (1678).¹⁵⁴ Az egyházközség 1648-tól vezetett protokolluma tartalmazza a rektorok névsorát, ám ez a névsor retrospektív, 1726 körül keletkezett és datálatlan, ezért a rajta szereplő nevek hitelessége kétséges (Szárzajtai György, Kánai József, Samarjai Péter, Türkösi István, Zágoni András, Illyefalvi Sámuel, Széplaki Mihály, Gyalai Mózes, Sámsondi István).¹⁵⁵ Türkösi 1658-ban subscribált Sárospatakon,¹⁵⁶ Zágoni 1669-ben Enyeden.¹⁵⁷ Rajtuk kívül ismerjük Kis-

¹⁴⁸ Az adatokat Tóth Leventének köszönöm.

¹⁴⁹ ALBERT, *i. m.*, 9–27.

¹⁵⁰ HERMÁNYI DIENES, *Jegyzetkönyve... i. m.*, 55.

¹⁵¹ Az Újtordai Református Egyházközség levéltára helyben. Protokollumok I/19. Levelek lajstroma 1798, 3.

¹⁵² HÖRCSIK, *i. m.*, 112.

¹⁵³ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 101, 102, 110.

¹⁵⁴ TÓTH, *i. m.*, 65.

¹⁵⁵ Az Uzoni Református Egyházközség levéltára helyben, Protokollumok I/19, oldalszám nélkül.

¹⁵⁶ HÖRCSIK, *i. m.*, 94.

¹⁵⁷ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 100.

falusi Mihályt, aki 1675 körül írta alá a Kolozsvári Református Kollégium törvényeit.¹⁵⁸

VAJASD (GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE)

Vajasd rektóriájáról egyetlen adatunk van a fejedelemség-korból: Tordai István, aki 1680-ban subscribált Enyeden, a mezőváros eklézsiájába került rektornak.¹⁵⁹ A 18. században bizonyíthatóan rektória működött itt, így joggal feltételezhetjük, hogy a fejedelemség korában is létezett.

VAJDAHUNYAD (HUNYAD-ZARÁNDI EGYHÁZMEGYE)

Vajdahunyard rektóriájának léte valószínűleg összefüggésben áll azzal, hogy a mezőváros fejedelmi birtok volt. Rektorait az Apafi-kortól ismerjük: Isipi György 1676-ban, Nolanus P. István 1677-ben, Vályi Pál 1681-ben, Kéméri Mihály (?–1689–?) 1686-ban subscribált Sárospatak–Gyulafehérváron,¹⁶⁰ Budai György (?–1691–?) 1687-ben Enyeden.¹⁶¹

VIZAKNA (A SZÁSZ PÜSPÖK FENNHATÓSÁGA ALATT)

A bányaváros szász püspöki fennhatóság alá tartozó református eklézsiájának rektóriájáról 1631-től vannak adataink. Ekkor I. Rákóczi György fejedelem 300 kő söt adományozott a „mostan ott lakó és annakutánna is Isten áldásából ott lakozandó tanuló s jó indulatú ifjaknak naponként való testek tápláltatására”.¹⁶² Rektorait csak az Apafi-korból ismerjük, kivétel nélkül az enyedi kollégiumból kerültek ki: Fogarasi György (1666–1667), Hunyadi János, Dállyai Pál, Csernátfalvi János, Vizaknai Utzás Lázár (1670), Gyimóthi István, Jenei István, Gyalui Mózes, Zágoni András.¹⁶³

¹⁵⁸ KOLOZSVÁRI, *i. m.*, 39.

¹⁵⁹ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 107.

¹⁶⁰ HÖRCSIK, *i. m.*, 120, 122, 125, 130.

¹⁶¹ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 112.

¹⁶² A Román Országos Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága. Anyakönyvek fond. O/13, 2or. A protokollumban az adománylevél 18. századi másolata olvasható, az eredetit a Szebeni Káptalan levéltárában őrizték.

¹⁶³ JAKÓ–JUHÁSZ, *i. m.*, 96–97, 100, 110–112.